

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМЕНІ В. М. КОРЕЦЬКОГО**

МОВЧАН РОМАН ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 343.37+332.3/6

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ
У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН**

Спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Луганському державному університеті внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий консультант – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України
Дудоров Олександр Олексійович,
Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем попередження, припинення та розслідування злочинів територіальними підрозділами Національної поліції України

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Демидова Людмила Миколаївна,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
професор кафедри кримінального права № 1;

доктор юридичних наук, доцент
Берзін Павло Сергійович,
Інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри кримінального права та кримінології;

доктор юридичних наук, доцент
Загиней-Заболотенко Зоя Аполлінаріївна,
Верховний Суд, начальник відділу єдності правових позицій правового управління (ІІІ) департаменту аналітичної та правової роботи.

Захист відбудеться «22» вересня 2020 року об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.236.02 в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України за адресою: 01601, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України за адресою: 01601, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

Автореферат розісланий «21» серпня 2020 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор юридичних наук**

О. О. Кваша

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У ст. 13 Конституції України закріплено засадниче положення про те, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, є об'єктами права власності Українського народу. Визнаючи необхідність збереження всіх перерахованих природних ресурсів, окремо законодавець зупинився лише на одному з них – землі, проголошеній основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави (ч. 1 ст. 14). Навіть більше: ухвалюючи Основний Закон держави, парламентарії визнали за потрібне закріпити й особливий статус землі як об'єкта правовідносин, зазначивши, що право власності на землю гарантується; воно набувається і реалізується виключно відповідно до закону (ч. 2 ст. 14). Не варто забувати і про те, що Україна – це аграрна держава з найціннішими у світі еталонними ґрунтами, а тому сільське господарство як один із пріоритетних секторів національної економіки має великий потенціал для розвитку.

Незважаючи на закріплення на найвищому законодавчому рівні особливого статусу землі, стан земельних ресурсів України є близьким до критичного. Так, в ухваленій у 2019 р. Стратегії екологічної політики на період до 2030 р. наводяться дані про те, що: водною та вітровою ерозією уражені близько 57 % території України; забрудненими є орієнтовно 20 % земель України; більш як 150 тис. га земель порушені. Природно, що за таких несприятливих обставин Україна як цивілізована держава намагається реагувати на нинішню ситуацію, зокрема, шляхом удосконалення механізму юридичного впливу на порушників земельного законодавства. Враховуючи те, що останнє не містить усього арсеналу заходів, покликаних впливати на суб'єктів земельних правопорушень, у переважній своїй більшості відповідні правові заходи знаходять закріплення в нормах охоронних галузей права – адміністративного та кримінального. Зокрема, чинний Кримінальний кодекс України (далі – КК України) відзначається наявністю досить розгалуженої системи норм, присвячених регламентації відповідальності за злочини у сфері земельних відносин. Причому, кореспондуючись з відповідними приписами Конституції України, ця система враховує необхідність кримінально-правової охорони як «власницької» функції, що є покликанням ст. 197-1 КК України, так і «екологічної» функції землі як основного національного багатства, що є прерогативою статей 239, 239-1, 239-2 та 254 КК України.

Та навіть попри наявність згаданої системи норм, існуючий в Україні стан кримінально-правової протидії порушенням земельного законодавства не є задовільним. Небезпідставність зробленого висновку підтверджується, серед іншого, незначною кількістю осіб, яким вручалось повідомлення про підозру і, відповідно, засуджених за злочинні порушення земельного законодавства. Особливо це стосується земельних злочинів «екологічної» спрямованості: за 2013–2019 рр. повідомленням про підозру закінчилось досудове розслідування лише 84 кримінальних проваджень із 1709, відкритих за статтями 239, 239-1, 239-2 і 254 КК України (за однією лише ст. 197-1 КК України за вказаний період повідомлення про підозру було вручено 538 особам). Із цією статистикою загалом корелюється і

інформація про те, що у 2018–2019 рр. за вчинення злочинів розглядуваної категорії було засуджено лише 28 осіб (за ст. 197-1 КК України – 109), що гостро дисонує з наведеними вище відомостями про стан дотримання законності у сфері земельних відносин, зайвий раз сигналізуючи про вади кримінально-правової охорони земельних відносин, її неефективність.

Проблематика кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних відносин належить до числа активно досліджуваних у доктрині України. Помітним внеском у її розроблення є праці таких науковців, як Н. О. Антонюк, І. В. Берднік, П. С. Берзін, О. В. Буцко, С. Б. Гавриш, Л. М. Демидова, З. А. Загинеї-Заболотенко, М. В. Іщенко, Т. В. Корнякова, О. М. Костенко, Г. С. Крайник, В. В. Локтіонова, В. К. Матвійчук, П. С. Матишевський, М. І. Мельник, П. В. Мельник, А. А. Музика, В. О. Навроцький, Н. В. Нетеса, М. І. Панов, О. В. Сівак, Ю. А. Турлова, П. Л. Фріс, О. В. Чепка та ін.

Потреба вийти за межі галузевих питань і зіставити положення кримінального і регулятивного законодавства у контексті висунення аргументованих пропозицій, спрямованих на вдосконалення КК України і практики його застосування, робить логічним використання здобутків і земельно-правової доктрини. У зв'язку з цим одна з особливостей дослідження полягає у широкому зверненні до праць фахівців із земельного та екологічного права – Н. С. Гавриш, В. М. Єрмоленка, І. І. Каракаша, Т. О. Коваленко, В. В. Костицького, П. Ф. Кулинича, Н. Р. Малишевої, А. М. Мірошніченка, В. В. Носіка, Т. Б. Саркісової, В. І. Семчика, В. В. Сидоренка, Ю. С. Шемшученка, М. В. Шульги та ін.

В Україні захищено низку дисертацій, присвячених дослідженню окремих злочинів у сфері земельних відносин: самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва (В. М. Федоров, 1986 р.; В. М. Захарчук, 2014 р.), незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (М. В. Кумановський, 2014 р.), незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (О. С. Олійник, 2015 р.; С. М. Ребенко, 2015 р.), безгосподарського використання земель (Н. Ю. Цвіркун, 2012 р.), а О. О. Пенязьковою у 2018 р. було завершено написання комплексної кваліфікаційної роботи на тему «Кримінально-правова охорона земель в Україні». Найбільший же внесок у розроблення питань, пов'язаних із кримінальною відповідальністю за злочини у сфері земельних відносин, зробив А. М. Шульга у межах захищеної в 2019 р. докторської дисертації «Кримінально-правова охорона земельних ресурсів в Україні: теоретико-правовий аспект».

Незважаючи на позначену доктринальну активність, чимало важливих питань, пов'язаних із тлумаченням, застосуванням і визначенням перспектив відповідних кримінально-правових заборон, залишаються дискусійними, а окремі з них – недослідженими. Зокрема, йдеться про обґрунтованість передбаченого ч. 1 ст. 197-1 КК України показника значної шкоди; доцільність конструювання складів злочинів, передбачених ч. 2 та ч. 4 ст. 197-1 КК України, як формальних; виправданість законодавчого описання некваліфікованого забруднення або псування земель як делікту створення небезпеки і необхідність формалізації передбачених ч. 1 ст. 239 КК України показників криміноутворювальної шкоди; раціональність згадування у

ст. 239 КК України про порушення спеціальних правил; оптимальне конструювання кваліфікуючих ознак земельних злочинів екологічного характеру тощо. Крім того, у світлі очікуваного запровадження у систему кримінального законодавства України двочленної класифікації злочинних діянь (кримінальних правопорушень) із поділом їх на злочини та кримінальні проступки, варто звернути увагу на те, що допоки вітчизняним криміналістам не вдалося сформулювати науково обґрунтованих критеріїв, які мали б враховуватись при визначенні кримінально-правового статусу конкретних земельних деліктів. Головне ж – потребує доктринального опрацювання цілісний, системний і такий, що ґрунтується, зокрема на ретельному опрацюванні положень регулятивного законодавства і матеріалів правозастосовної практики, підхід до розв'язання проблеми підвищення ефективності кримінально-правової охорони земельних відносин в Україні.

Викладене свідчить про те, що питання кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних відносин у правовій доктрині розкриті недостатньо, а отже, вони потребують подальшого наукового аналізу. Та обставина, що ні науковцями, ні судовою практикою і досі не було вироблено уніфікованої позиції щодо багатьох злободенних питань кваліфікації і визначення кримінально-правових наслідків вчинення вказаних злочинів, дає змогу стверджувати, що на сьогодні конструкції досліджуваних статей мають численні вади, які мають бути усунені у процесі подальшого законотворення. Надійним фундаментом для цього процесу можуть і повинні стати напрацювання кримінально-правової науки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана на кафедрі кримінально-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка відповідно до: плану науково-дослідної роботи кафедри кримінально-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка; Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 рр., затв. постановою загальних зборів НАПрН України від 3 березня 2016 р. (напрямок: «Проблеми кримінально-правового забезпечення безпеки особи, суспільства, держави та людства від злочинних посягань»); Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2020 р., затв. постановою Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2011 р. № 942 (напрямок: «Фундаментальні дослідження з актуальних проблем суспільних та гуманітарних наук»); Стратегії національної безпеки України, затв. Указом Президента України від 26 травня 2016 р. № 287/2015 (напрямок: «Забезпечення екологічної безпеки»).

Тема дисертації затверджена Вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (протокол № 5 від 22 грудня 2015 р.) і зареєстрована відділенням кримінально-правових наук НАПрН України (п. 718, 2015 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою пропонованого дослідження є розроблення концепції кримінально-правового забезпечення ефективної охорони земельних відносин.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- сформуувати методологічні засади дослідження проблем кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних відносин;
- виробити науково обґрунтоване доктринальне розуміння поняття злочинів у сфері земельних відносин;
- дослідити генезу регламентації кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних відносин в Україні;
- вивчити іноземний досвід кримінально-правової протидії злочинам у сфері земельних відносин;
- вирішити питання про соціальну обумовленість криміналізації порушень земельного законодавства України;
- охарактеризувати та з'ясувати особливості об'єкта як ідентифікуючої ознаки складів злочинів у сфері земельних відносин;
- розглянути теоретико-прикладні проблеми об'єктивної сторони складів злочинів у сфері земельних відносин;
- вирішити кримінально-правові проблеми встановлення змісту суб'єктивних ознак складів злочинів у сфері земельних відносин;
- розкрити проблеми конструювання та застосування кваліфікуючих ознак складів злочинів у сфері земельних відносин;
- дослідити теоретичні, правотворчі та правозастосовні проблеми покарання як основної форми реалізації кримінальної відповідальності за вчинення злочинів у сфері земельних відносин;
- з'ясувати проблемні питання звільнення від кримінальної відповідальності як альтернативного кримінально-правового наслідку вчинення злочинів у сфері земельних відносин;
- розглянути проблеми застосування спеціальної конфіскації як особливого кримінально-правового наслідку вчинення злочинів у сфері земельних відносин;
- сформуувати рекомендації, спрямовані на вдосконалення кримінального, адміністративного та земельного законодавства та оптимізацію правозастосовної практики.

Об'єкт дослідження – кримінально-правова охорона земельних відносин.

Предмет дослідження – кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано філософські, загальнонаукові та конкретно-наукові методи.

Діалектичний метод дозволив: осмислити проблематику дослідження, його методологічні основи; структурувати дисертаційне дослідження, складовими якого є узгоджені між собою розділи та підрозділи; здійснювати пізнання об'єкта дослідження поетапно. *Герменевтичний метод* став у нагоді при: формулюванні пропозицій щодо удосконалення законодавчого опису кваліфікованих складів досліджуваних злочинів; тлумаченні вживаних у розглядуваних статтях КК України понять і термінів. *Метод системно-структурного аналізу* використаний як при дослідженні зв'язків аналізованих кримінально-правових заборон із правовою системою України загалом, так і з іншими нормами та інститутами Загальної та Особливої частини КК України, а також при вирішенні питання про правильність

місцезнаходження норм, якими *de lege lata* передбачається відповідальність за злочини у сфері земельних відносин, у системі Особливої частини КК України. *Формально-логічним (догматичним) методом* автор послугувався під час тлумачення норм КК України про відповідальність за злочини у сфері земельних відносин. *Соціологічний метод* дозволив дослідити відповідні кримінально-правові норми в аспекті їхньої соціальної зумовленості. Використовувались також *статистичний метод* (за його допомогою проаналізовано відповідні кількісні та якісні показники) і *соціометричний підхід* (став у нагоді при формулюванні передбачених у проєктованих редакціях досліджуваних норм КК України показників «істотної», «значної» та «тяжкої шкоди»). *Історичний метод* застосовувався під час ретроспективного аналізу правових норм, які стосуються обраної проблематики. *Компаративістський метод* використаний для з'ясування підходів іноземних держав щодо регламентації відповідальності за злочини у сфері земельних відносин. За допомогою *методу моделювання* ініційовані новели, що можуть стати у нагоді при вдосконаленні положень кримінального, адміністративного та земельного законодавства, а також сформульовані пропозиції, спрямовані на покращення відповідної судової практики.

Емпіричну базу дослідження становлять: результати вивчення та узагальнення судової практики у справах про злочини у сфері земельних відносин, розглянутих судами України протягом 2007–2019 рр. (всього 895 судових рішень); практика ЄСПЛ; правові позиції ВС із різних категорій кримінальних, господарських, цивільних та адміністративних справ; рішення судів у справах про адміністративні правопорушення у сфері земельних відносин; постанови органів виконавчої влади в галузі земельних відносин; узагальнення судової практики, здійснені ВСУ і ВССУ; статистичні дані ВС, МВС України, ГПУ за 2007–2019 рр.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є комплексним науковим дослідженням сучасних проблем кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних відносин, в якому розроблено концепцію кримінально-правового забезпечення ефективної охорони земельних відносин. У роботі аргументовано низку нових положень, висновків і рекомендацій:

уперше:

1) сформульовано доктринальну модель системи заборон, що передбачають нормативні підстави кримінальної відповідальності за вчинення злочинів у сфері земельних відносин, а також систему адекватних та узгоджених між собою санкцій, які, будучи відображенням суспільної небезпеки відповідних посягань, можуть бути взяті за основу при визначенні кримінально-правового статусу земельних деліктів (злочин чи кримінальний проступок);

2) виявлено загальні ознаки, притаманні злочинам у сфері земельних відносин, на підставі чого із дотриманням методологічних вимог до дефінування запропоновано їхнє доктринальне визначення як злочинів, що посягають на земельні права та законні інтереси Українського народу, юридичних чи фізичних осіб, держави чи територіальних громад, а також встановлений порядок охорони та раціонального використання земельних ресурсів, предметом яких виступають саме і

лише передбачені земельним законодавством об'єкти земельних відносин – землі, земельні ділянки та ґрунти;

3) за результатами дослідження генези національного законодавства виявлено закономірності правової регламентації відповідальності за злочини у сфері земельних відносин, включаючи корельованість процесів становлення, розвитку і застосування відповідних кримінально-правових заборон із змістом і характером існуючих у відповідній історичній формації земельних відносин, які, своєю чергою, залежали від соціально-економічного і політичного ладу країни;

4) завдяки вивченню та узагальненню іноземного досвіду регламентації відповідальності за злочини у сфері земельних відносин встановлено, що, незважаючи на належність до різних правових сімей, в усіх досліджених законодавчих системах країн (всього дев'яносто чотири) існують норми, присвячені кримінально-правовій охороні земельних відносин, а їхня нормативна модель загалом узгоджується із закріпленою в КК України системою норм про відповідальність за земельні злочини «власницької» та «екологічної» спрямованості. Крім того, виокремлено положення зарубіжного кримінального законодавства, які можуть бути враховані під час удосконалення КК України;

5) у зв'язку із порушенням відповідних принципів криміналізації обґрунтовано положення про безпідставність посилення у межах ч. 2 ст. 254 КК України відповідальності та передбачення у ч. 3 та ч. 4 ст. 254 КК України кваліфікуючих ознак лише такого різновиду безгосподарського використання земель, як умисне ухилення від обов'язкової рекультивациі земель, порушених внаслідок дослідно-промислової розробки родовищ бурштину чи видобування бурштину на підставі спеціального дозволу на користування надрами. Крім того, через очікуване скасування мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення окремо аргументується положення про недоцільність криміналізації (потенційної) незаконної реєстрації угод із земельною ділянкою;

6) доведено, що у випадку самовільного зайняття земельних ділянок, які складаються з нерозподілених земельних ділянок та невитребуваних земельних часток (паїв), потерпілими від злочинів, передбачених ст. 197-1 КК України, мають визнаватися територіальні громади;

7) аргументовано положення про безпідставність інкримінування норми про самовільне зайняття земельної ділянки особам, які вчиняли відмінне від незаконного користування фактичне розпорядження земельними ділянками, а так само приступали до оброблення земель в охоронних зонах, що знаходяться в межах належних їм на законних підставах земельних ділянок;

8) обґрунтовано, що передбачений ч. 1 чинної редакції ст. 197-1 КК України показник значної шкоди як криміноутворювальної ознаки потребує істотного зменшення. Водночас доведено, що у подальшому (з моменту набрання чинності Законом України від 22 листопада 2018 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» (далі – Законом від 22 листопада 2018 р.) або ухвалення нового КК України) самовільне зайняття земельної ділянки, яке не спричинило значної шкоди, має визнаватись кримінальним проступком;

9) аргументовано положення про те, що за умови реалізації ініційованих дисертантом законодавчих змін, які дозволять інкримінувати ст. 239 КК України не лише у разі порушення спеціальних правил поведження з небезпечними речовинами, а й у випадках будь-яких інших проявів псування земель, а також розширять коло суб'єктів злочину, передбаченого ст. 239-1 КК України, за рахунок законних власників та землекористувачів, статтю 254, присвячену безгосподарському використанню земель, має бути виключено з КК України;

10) на підставі кримінально-правового вчення про фактичну та юридичну помилку запропоновано розв'язання проблеми кваліфікації дій особи, яка зайняла земельну ділянку з дозволу неналежного суб'єкта або без належного оформлення;

11) обґрунтовано положення про необхідність диференціації кримінальної відповідальності, з одного боку, за самовільне зайняття земельної ділянки, яким завдано істотної, значної та тяжкої шкоди (при цьому аргументуються параметри вказаних ознак), а з іншого – за умисні та необережні прояви забруднення або псування земель;

удосконалено:

12) наукову класифікацію злочинів у сфері земельних відносин, яка включає в себе дві групи посягань: земельні злочини «власницької» спрямованості (ст. 197-1 КК України) та земельні злочини «екологічної» спрямованості (статті 239, 239-1, 239-2 та 254 КК України);

13) положення про те, що у ст. 197-1 КК України замість формулювання «земельна ділянка» варто використати термін «земля» з одночасним виключенням з диспозиції ч. 1 цієї статті згадування про володільця чи власника земельної ділянки, а також про те, що формулювання «будівництво будівель або споруд» має бути замінене на зворот «будівництво об'єкта нерухомого майна, який підлягає обов'язковій державній реєстрації»;

14) аргументацію на користь того, що караним за ч. 3 ст. 197-1 КК України треба визнавати лише те будівництво, якому передувало самовільне зайняття земельної ділянки, що спричинило значну шкоду; *de lege ferenda* цей факт має бути чіткіше відображений у новій редакції згаданої норми;

15) обґрунтування щодо безпідставності законодавчого описання некваліфікованого забруднення або псування земель як делікту створення небезпеки та необхідності максимальної формалізації передбачених нормами КК України про відповідальність за земельні злочини «екологічної» спрямованості показників шкоди як криміноутворювальних і кваліфікуючих ознак;

16) доктринальні підходи щодо визначення розміру шкоди, завданої самовільним зайняттям земельної ділянки, а також тлумачення змісту понять «інші тяжкі наслідки» та «тяжкі наслідки» як кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак складів злочинів у сфері земельних відносин;

17) наукові позиції, згідно з якими: а) найбільш ефективним видом покарання, який має призначатися особам, котрі вчинили злочини у сфері земельних відносин, є штраф; б) не може вважатися правомірною існуюча практика звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (через стохастичний характер заподіюваної злочинами проти довкілля шкоди) і примиренням винного з

потерпілим (оскільки жодна конкретна особа не має право вибачати суб'єкта, діяння якого завдало шкоду всьому суспільству) осіб, які вчинили земельні злочини «екологічного» характеру; в) потребує уточнення передбачених ст. 96-1 КК України перелік злочинів і суспільно небезпечних діянь, при вчиненні яких застосовується спеціальна конфіскація;

дістали подальшого розвитку положення про:

18) соціальну обумовленість криміналізації передбачених чинним КК України порушень земельного законодавства, для якої були приводи та підстави, і водночас порушення окремих принципів криміналізації вказаних діянь;

19) недоцільність перенесення норми про самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво до інших розділів Особливої частини КК України;

20) визнання предметом злочинів, передбачених статтями 239-1 і 239-2 КК України, лише того поверхневого шару земель, який знаходиться на земельній ділянці, що не належить на законних підставах винній особі;

21) доцільність внесення до Земельного кодексу України (далі – ЗК України) змін, які б визначили юридичну долю земельних ділянок, що використовуються після смерті громадян, котрим вони були надані в постійне користування до 1 січня 2002 р., і які (зміни) вирішили б проблему кваліфікації дій осіб, які користуються відповідними земельними ділянками, а також доповнення Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) статтею 53-7, в якій має бути передбачено адміністративну відповідальність за зайняття земельної ділянки до державної реєстрації прав на неї;

22) необхідність заміни вживаного у ст. 239-1 КК України термінологічного звороту «незаконне заволодіння» формулюванням «незаконне зняття», а також регламентації в межах нової редакції ст. 239-2 КК України відповідальності не за незаконне заволодіння поверхневим шаром земель водного фонду в особливо великих розмірах, а за незаконне штучне утворення земельної ділянки;

23) доречність доповнення ч. 2 ст. 197-1 КК України (її нової редакції) такою кваліфікуючою ознакою, як вчинення самовільного зайняття земельної ділянки службовою особою з використанням службового становища або повноважень, а також необхідність удосконалення системи кваліфікуючих ознак самовільного будівництва (за умови їхнього збереження у відповідній нормі);

24) доцільність: а) максимально уніфікованого конструювання кваліфікуючих ознак складів земельних злочинів «екологічної» спрямованості; б) доповнення відповідного переліку за рахунок ознак, наявність яких забезпечуватиме найбільшу диференціацію кримінальної відповідальності; в) виключення наслідків у виді заподіяння фізичної шкоди людині з числа кваліфікуючих ознак складів злочинів, передбачених статтями 239-1 та 239-2 КК України.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані чи вже використовуються у:

– науково-дослідній сфері та навчальному процесі – як підґрунтя для подальших наукових розробок і досліджень проблем кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних відносин; під час викладання кримінального,

земельного права та інших навчальних дисциплін, підготовки підручників, навчальних посібників, коментарів положень КК України (акти впровадження результатів дисертації в освітню та науково-дослідну діяльність: юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса від 12 березня 2020 р.; Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка від 24 березня 2020 р.; гуманітарно-економічного факультету Бердянського державного педагогічного університету від 11 березня 2020 р.);

– *правотворчості* – для подальшого вдосконалення КК України, а також ЗК України та КУпАП (лист про впровадження результатів дисертації в діяльність Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності від 16 березня 2020 р. № 04-27/12–2020/55612);

– *правозастосовній діяльності* – під час застосування кримінального законодавства у справах про злочини у сфері земельних відносин (акти впровадження результатів дисертації в діяльність Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (від 13 березня 2020 р.) та Генеральної прокуратури України (від 20 березня 2020 р.)).

Особистий внесок здобувача. Усі сформульовані в дисертації положення та висновки ґрунтуються на власних дослідженнях. Ідеї та розробки, що належать співавтору публікацій за темою дисертації, здобувачем не використовувалися. В опублікованих у співавторстві з О. О. Дудоровим працях особистим внеском здобувача є: пропозиція щодо доповнення КУпАП нормою, яка передбачає відповідальність за використання земельної ділянки без правостановлюючих документів; теоретичний висновок про безпідставність законодавчого описання некваліфікованого забруднення або псування земель як делікту створення небезпеки; доктринальний підхід щодо тлумачення змісту поняття «інші тяжкі наслідки»; теоретичний висновок про те, що збереження контролю над земельною ділянкою без належних правових підстав не повинне тягнути кримінальну відповідальність за ст. 197-1 КК України; характеристика законодавства країн англо-американської правової системи, присвяченого регламентації кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних відносин; доктринальне визначення поняття «злочини у сфері земельних відносин».

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки дисертації були оприлюднені на таких наукових заходах: «Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення» (Львів, 21–22 вересня 2012 р.); «Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права» (Луганськ, 19–20 квітня 2012 р.); «Кримінальні проступки: теоретичне підґрунтя та шляхи вдосконалення законодавства України» (Луганськ, 18–28 березня 2013 р.); «Актуальні проблеми кримінальної відповідальності» (Харків, 10–11 жовтня 2013 р.); «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (Івано-Франківськ, 11–13 березня 2015 р.); «Кримінальне право: традиції та новації» (Полтава, 9–10 липня 2015 р.); «Конституційні засади правотворення і правозастосування: стан та перспективи розвитку» (Вінниця, 22 квітня 2016 р.); «Протидія злочинності в Україні: кримінально-правові та кримінологічні аспекти» (Миколаїв, 26 травня 2016 р.); «Захист права власності Українського народу:

вітчизняні реалії та зарубіжний досвід для України» (Київ, 22 вересня 2016 р.); «Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування» (Харків, 12–13 жовтня 2016 р.); «Проблеми боротьби зі злочинністю в умовах трансформації сучасного суспільства» (Київ, 4 листопада 2016 р.); «Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації» (Харків, 12–13 жовтня 2017 р.); «Доступ до правосуддя у контексті судової реформи» (Севєродонецьк, 25 травня 2018 р.); «Правове забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, безпековий, інтелектуальний простір» (Хмельницький, 23 квітня 2019 р.); «Кримінальна юстиція: Quo vadis?» (Львів, 19–20 вересня 2019 р.); «Юридична наука в сучасному світі: здобутки та перспективи» (Одеса, 27 вересня 2019 р.); «Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи» (Вінниця, 11–12 жовтня 2019 р.); «Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України» (Харків, 17–19 жовтня 2019 р.).

Публікації. Основні положення дисертації оприлюднені у 49 наукових працях, серед яких: 1 – індивідуальна монографія; 1 – колективна монографія; 22 – статті, опубліковані у наукових фахових виданнях України; 5 – статті у наукових періодичних виданнях інших держав; 18 – праці апробаційного характеру; 2 – публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура дисертації. Праця складається із переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять дванадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (1263 найменування) і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 644 сторінки, із яких основний текст займає 402 сторінки, список використаних джерел – 126 сторінок, додатки – 105 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації; зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження; розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, надано відомості щодо шляхів і форм їх упровадження; наведено характеристику апробацій і публікацій автора, у яких відображено основні положення роботи; надано відомості щодо структури й обсягу роботи.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження проблем кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних відносин» складається з п'яти підрозділів.

Підрозділ 1.1. «Методологія дослідження проблем кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних відносин» присвячено розгляду питань методології проведення дослідження. Проаналізовано філософські, загальнонаукові та конкретно-наукові методи дослідження, якими послуговується сучасна кримінально-правова доктрина. Обґрунтовується вибір методів, що забезпечують достовірність отриманих результатів та висновків. Звертається увага на те, що методологічні засади дослідження проблем кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних відносин ґрунтуються на специфіці об'єкта та предмета

дослідження. Продемонстровано значення кожного з обраних методів при вирішенні конкретних завдань дисертаційного дослідження.

У підрозділі 1.2. *«Поняття злочинів у сфері земельних відносин: проблеми дефінування»* зосереджено зусилля на виявленні тих найбільш істотних ознак, які дозволяють виокремити із всієї сукупності злочинів, пов'язаних із земельними відносинами, лише ті кримінально карані діяння, які можуть претендувати на те, щоб з теоретичного погляду носити назву злочинів у сфері земельних відносин (земельних злочинів). З'ясовано, що такими ідентифікуючими ознаками злочинів у сфері земельних відносин, які й мають бути відображені у відповідному доктринальному визначенні, є антисуспільна спрямованість і предмет таких деліктів. Аргументовано поділ злочинів у сфері земельних відносин на дві окремі відносно самостійні підгрупи – злочини «власницької» (ст. 197-1 КК України) та «екологічної» спрямованості (статті 239, 239-1, 239-2 та 254 КК України).

У підрозділі 1.3. *«Гене́за регламентації кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних відносин в Україні»* здійснено історико-правовий екскурс розвитку вітчизняного законодавства, присвяченого кримінально-правовій охороні земельних відносин, починаючи з найдавніших часів і закінчуючи ухваленням у 2001 р. чинного КК України.

З'ясовано, що, починаючи з Руської Правди, відповідальність за земельні делікти переважно виступала як інструментарій для захисту прав власників землі, а самі порушення прав на землю тривалий час визнавалися різновидом майнових посягань. Ще більш яскраво намічена тенденція проявилася в Уложенні про покарання кримінальні й виправні 1845 р., із прийняттям якого захист земельних ресурсів набув чітко вираженого кримінально-правового характеру. Констатовано, що кримінальне законодавство, яке діяло на території України в радянську добу (КК УСРР 1922, 1927 рр., КК УРСР 1960 р.), відкинувши попередній досвід кримінально-правової охорони земельних відносин, відносило самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво до когорти посягань проти порядку управління. Доведено, що таке рішення було продиктоване наявною протягом усього часу існування Радянського Союзу державною монополією на землю. Звертається увага на тому, що кримінально-правові акти радянського періоду не передбачали кримінальної відповідальності за земельні злочини «екологічної» спрямованості, що пояснюється тим, що до цього елемента довкілля в суспільстві з «подачі» держави було ставлення виключно як до об'єкта господарювання, корисні властивості якого необмежені.

У підрозділі 1.4. *«Іноземний досвід кримінально-правової протидії злочинам у сфері земельних відносин»* здійснено розгорнутий і заснований на чіткій класифікації основних кримінально-правових систем аналіз зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії злочинам у сфері земельних відносин з опрацюванням при цьому першоджерел на іноземних мовах. Констатовано, що, незважаючи на належність до різних правових сімей (романо-германська, англо-американська, мусульманська, змішана), гілок («західна» та «східна» у межах романо-германської і «британська» та «американська» у межах англо-американської кримінально-правової системи) та груп (французька, германська, італо-іберійська, СНД, югославська), усім

дослідженим законодавчим системам країн (всього дев'яносто чотири) відомі норми, присвячені кримінально-правовій охороні земельних відносин. Продемонстровано, що, як і в Україні, парламентарії держав континентальної системи права здебільшого рухались шляхом криміналізації двох груп земельних правопорушень, які умовно названі злочинами «власницької» та «екологічної» спрямованості. Виокремлено положення зарубіжного кримінального законодавства, які можуть бути враховані під час удосконалення КК України.

Підрозділ 1.5. «Соціальна обумовленість криміналізації порушень земельного законодавства України» присвячений дослідженню підстав, приводів та принципів криміналізації досліджуваних посягань. Доведено, що на сучасному етапі розвитку нашої держави існує об'єктивна необхідність кримінально-правової охорони земельних відносин. Враховуючи традиційний поділ принципів криміналізації на соціальні і соціально-психологічні та системно-правові, доводиться, що криміналізація досліджуваних посягань передусім обумовлена їхньою суспільною небезпекою, яка в свою чергу визначається конституційними положеннями про землю, а так само важливістю та багатогранністю функцій, виконуваних землею – господарсько-економічною, поселенською, комунікаційною, просторово-територіальною, екологічною, оздоровчою, рекреаційною тощо. Водночас констатовано, що при криміналізації земельних деліктів «екологічного» характеру допущено низку істотних порушень кримінально-правових системних принципів (визначеності та єдності термінології, співмірності санкції та економії репресії, відсутності прогалин у законі і ненадмірності заборони тощо).

Наголошено на тому, що у статтях 197-1, 239-2, а також у новій редакції ст. 254 КК України вкотре знайшла свій вияв одна з фундаментальних проблем, притаманних чинному КК України, – довільність кількісних (вартісних) критеріїв злочинності діянь, яка (проблема) ще більше актуалізувалась у світлі неминучості формування в Україні двочленної класифікації кримінальних правопорушень із поділом останніх на злочини та кримінальні проступки.

Розділ 2 «Кримінально-правовий аналіз основних та кваліфікованих складів злочинів у сфері земельних відносин» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. «Характеристика та особливості об'єкта як ідентифікуючої ознаки складів злочинів у сфері земельних відносин» визначено: родові об'єкти злочинів проти власності та злочинів проти довкілля; основні безпосередні об'єкти досліджуваних деліктів, структуру порушуваних правовідносин; предмети і потерпілі від розглядуваних злочинів.

Обґрунтовано правильність законодавчого рішення про включення статті, присвяченої самовільному зайняттю земельної ділянки та будівництву на ній, до розділу VI Особливої частини КК України. Критично оцінюється висунута доктринальна гіпотеза стосовно того, що об'єктом самовільного зайняття земельних ділянок є відносини довкілля у частині охорони земель в Україні. Доведено, що земельну ділянку слід вважати хоч і специфічним, але видом майна. Робиться висновок про невдалість вжитого у диспозиції ч. 1 ст. 197-1 КК України в однині формулювання «земельної ділянки» та «законному володільцю або власнику», з огляду на що його рекомендовано змінити на термін «земля», одночасно

виключивши з диспозиції ч. 1 цієї статті згадування про володільця чи власника земельної ділянки. Аргументується, що, зважаючи на умовність земельної частки (паю), власники останніх не можуть бути потерпілими від злочину, передбаченого ч. 1 ст. 197-1 КК України. Завдяки аналізу регулятивного законодавства з'ясовано, що у разі самовільного зайняття земельних ділянок, що складаються з нерозподілених земельних ділянок та невитребуваних земельних часток (паїв), потерпілими мають визнаватися територіальні громади. Обґрунтовано необхідність вказівки в оновленій редакції ст. 197-1 КК України на будівництво не будь-яких будівель або споруд, а лише об'єкта нерухомого майна, який підлягає обов'язковій державній реєстрації.

У новій редакції ст. 239-1 КК України замість термінологічного звороту «незаконне заволодіння» запропоновано використати формулювання «незаконне зняття», що має більш чітко засвідчувати «екологічний», а не «власницький» характер відповідного посягання. Аргументується, що у статтях 239-1 та 239-2 КК України предметом злочину може бути лише ґрунтовий покрив (поверхневий шар), який знаходиться на земельній ділянці, яка не належить на законних підставах винній особі.

У підрозділі 2.2. «Теоретико-прикладні проблеми об'єктивної сторони складів злочинів у сфері земельних відносин» аналізуються зовнішні ознаки злочинів у сфері земельних відносин.

Запропоновано нову законодавчу дефініцію поняття «самовільне зайняття земельної ділянки», розв'язано низку найбільш складних питань кваліфікації злочинів, передбачених ст. 197-1 КК України. З метою вирішення проблеми належної юридичної оцінки випадків зайняття земельної ділянки до державної реєстрації прав на неї ініційовано встановлення адміністративної відповідальності за таку поведінку. Обґрунтовано, що передбачений чинною редакцією ч. 1 ст. 197-1 КК України кількісний показник значної шкоди як криміноутворювальної ознаки потребує істотного зменшення, а надалі самовільне зайняття земельної ділянки, яке не спричинило значної шкоди, має визнаватись кримінальним проступком. Сформульовано рекомендації щодо правильного встановлення суспільно небезпечних наслідків злочину, передбаченого ч. 1 ст. 197-1 КК України. Доведено, що караним за ч. 3 ст. 197-1 КК України треба визнавати лише те будівництво, якому передувало самовільне зайняття земельної ділянки, що спричинило значну шкоду, тобто склад відповідного злочину необхідно вважати матеріальним.

Аргументовано, що за умови реалізації ініційованих у дисертації законодавчих змін, потреби в існуванні окремої кримінально-правової норми, присвяченої безгосподарському використанню земель, не буде. Доведено, що нова редакція ст. 239-2 КК України має регламентувати відповідальність за незаконне штучне утворення земельної ділянки. Зроблено висновок про безпідставність законодавчого описання некваліфікованого забруднення або псування земель як делікту створення небезпеки і про необхідність формалізації передбачених ч. 1 ст. 239 КК України показників шкоди як криміноутворювальної ознаки.

У підрозділі 2.3 «Кримінально-правові проблеми встановлення змісту суб'єктивних ознак складів злочинів у сфері земельних відносин» послідовно

визначаються ознаки суб'єкта та зміст суб'єктивної сторони досліджуваної групи злочинів. Зокрема, встановлено, що суб'єкт злочинів, передбачених статтями 239 та 254 КК України, є спеціальним, тим часом як інших аналізованих посягань – загальним. Розглянуто варіанти кваліфікації дій службової особи, яка самовільно зайняла земельну ділянку. Зроблено висновок про необхідність доповнення ч. 2 ст. 197-1 КК України (її нової редакції) такою кваліфікуючою ознакою, як вчинення самовільного зайняття земельної ділянки службовою особою з використанням службового становища або повноважень.

На підставі кримінально-правового вчення про фактичну та юридичну помилку запропоновано розв'язання проблеми кваліфікації дій особи, яка зайняла земельну ділянку з дозволу неналежного суб'єкта або без належного оформлення. З використанням загальнотеоретичних розробок проблематики «змішаної форми вини» встановлено особливості суб'єктивної сторони земельних злочинів «екологічної» спрямованості. Обґрунтовано положення про доцільність диференціації кримінальної відповідальності за умисні (ст. 239 КК України) та необережні (нова ст. 239-3 КК України) прояви забруднення або псування земель.

У підрозділі 2.4. «Кваліфікуючі ознаки складів злочинів у сфері земельних відносин: проблеми конструювання та застосування кримінального закону» послідовно аналізуються кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки розглядуваної групи злочинів.

Аргументовано, що при конструюванні кваліфікуючих ознак самовільного зайняття земельної ділянки допущено низку істотних порушень розроблених кримінально-правовою наукою правил побудови кваліфікуючих ознак. Для усунення відповідних вад усі склади аналізованого злочину запропоновано викласти як матеріальні. Крім того, систему кваліфікуючих ознак злочину, передбаченого ст. 197-1 КК України, рекомендовано доповнити вказівкою на самовільне зайняття земельної ділянки, яким завдано значної або тяжкої шкоди.

За результатами розгляду кваліфікуючих ознак складів земельних злочинів «екологічної» спрямованості зроблено висновок про необхідність, з одного боку, їхнього максимально уніфікованого конструювання, а з іншого – доповнення відповідного переліку ознаками, наявність яких забезпечуватиме більшу диференціацію кримінальної відповідальності. Вдосконалено доктринальні підходи щодо тлумачення змісту понять «інші тяжкі наслідки» та «тяжкі наслідки» як кваліфікуючих ознак складів злочинів у сфері земельних відносин. Водночас задля забезпечення уніфікованого тлумачення приписів кримінального закону запропоновано максимально формалізувати наслідки, які нині включаються у зміст поняття «інші тяжкі наслідки».

Розділ 3 «Кримінально-правові наслідки вчинення злочинів у сфері земельних відносин» складається з трьох підрозділів. На початку цього розділу охарактеризовано поняття кримінально-правових наслідків вчинення злочину, з'ясовано їхнє співвідношення з поняттям «заходи кримінально-правового характеру», визначено види та підстави класифікації останніх, а також аргументовано структуру відповідного розділу.

У підрозділі 3.1. «Покарання як основна форма реалізації кримінальної відповідальності за вчинення злочинів у сфері земельних відносин: теоретичні, правотворчі та правозастосовні проблеми» аналізується як проблематика пеналізації злочинів у сфері земельних відносин (покарання «у статиці»), так і безпосередньо пов'язана з нею діяльність судів щодо реалізації кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних відносин (покарання «у динаміці»).

На підставі аналізу практики застосування ст. 197-1 КК України доведено неефективність таких передбачених нею покарань, пов'язаних з обмеженням права вільного пересування особи, як арешт, обмеження волі та позбавлення волі на певний строк, які мають бути виключені з нової редакції відповідної норми. Натомість обґрунтовано, що у всіх частинах ст. 197-1 КК України має йтися про єдине безальтернативне покарання у виді штрафу.

Встановлено, що попри екологічний, а не майновий характер земельних злочинів «екологічної» спрямованості суди вважають, що застосування штрафу є найбільш адекватною реакцією і на вчинення розглядуваних деліктів. З огляду на це, а також на відповідний іноземний досвід, у санкціях, які встановлені за вчинення некваліфікованих складів досліджуваних злочинів (частини перші), рекомендовано передбачити єдиний безальтернативний основний вид покарання – штраф.

Виявлено низку й інших вад, пов'язаних із конструюванням санкцій аналізованих статей, які пропонується усувати як з урахуванням практики їхнього застосування, так і санкцій норм КК України, що описують подібні за суспільною небезпекою злочини, а також іноземного досвіду і думок фахівців.

У підрозділі 3.2. «Проблемні питання звільнення від кримінальної відповідальності як альтернативного кримінально-правового наслідку вчинення злочинів у сфері земельних відносин» констатується, що 40 % зі 100 % розглянутих судами справ досліджуваної категорії закінчуються саме звільненням винної особи від кримінальної відповідальності за різними підставами. Вказано на наявність численних помилок при звільненні від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 48 КК України) осіб, які вчинили злочини, передбачені ст. 197-1 КК України. Позитивно оцінюється домінуюча останнім часом практика звільнення осіб, дії яких кваліфікуються за ст. 197-1 КК України, у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України). Водночас доводиться неправомірність наявної практики звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям і примиренням винного з потерпілим (статті 45, 46 КК України) осіб, які вчинили земельні злочини «екологічного» характеру.

У підрозділі 3.3. «Спеціальна конфіскація як особливий кримінально-правовий наслідок вчинення злочинів у сфері земельних відносин: проблеми застосування» розглянуто загальні умови та підстави застосування спеціальної конфіскації, аналізується можливість її застосування за вчинення злочинів у сфері земельних відносин. На підставі вивчення матеріалів судової практики констатовано, що при вчиненні земельних злочинів «екологічної» спрямованості спеціальної конфіскації найчастіше підлягають знаряддя злочинів, передбачених статтями 239-1 або 239-2 КК України (трактори, бульдозери, екскаватори, грейдери, навантажувачі, земснаряди). Обґрунтовано не виправданість імперативного характеру приписів,

передбачених ч. 1 ст. 96-2 КК України. Доведено, що з огляду на юридичну природу злочинів, передбачених ст. 197-1 КК України, законодавець має забезпечити можливість застосування спеціальної конфіскації у разі їхнього вчинення незалежно від санкцій відповідної кримінально-правової норми. Зважаючи на це, підтримано висловлену у кримінально-правовій доктрині ініціативу щодо необхідності відмови від зазначення в ч. 1 ст. 96-1 КК України конкретного переліку діянь як умови застосування спеціальної конфіскації та передбачення можливості її застосування за вчинення умисно будь-якого злочину або суспільно небезпечного діяння, встановленого КК України.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та розв'язання актуальної науково-прикладної проблеми кримінального права України, яка полягає у розробленні концепції кримінально-правового забезпечення ефективної охорони земельних відносин. До основних науково обґрунтованих результатів проведеного дослідження належать, зокрема, такі положення.

1. Запропоновано методологію, яка може бути використана при вивченні проблем кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних відносин і зумовлена специфікою обраної теми, об'єктом і предметом дослідження, його метою і завданнями. Доведено, що оптимальну композицію прийомів пізнання обраної кримінально-правової проблематики складають закони та категорії діалектики на основі використання в сукупності загальнонаукових і спеціально-наукових методів наукового дослідження, зокрема герменевтичного, системно-структурного аналізу, формально-логічного (догматичного), соціологічного, історичного, компаративістського, а також методу моделювання.

2. Завдяки методологічному руху від абстракцій нижчого до абстракцій вищого рівня з'ясовано, що найбільш істотними ознаками злочинів у сфері земельних відносин, які мають бути відображені у відповідному доктринальному визначенні, є антисуспільна спрямованість і предмет таких деліктів. З огляду на це та з урахуванням змісту і структури земельних відносин сформульовано авторську дефініцію поняття злочинів у сфері земельних відносин. Зважаючи на зміст основних безпосередніх об'єктів зазначених злочинів, доведено доцільність їхнього поділу на дві окремі та відносно самостійні підгрупи, які *de lege lata* складають узгоджену з Конституцією України систему злочинів у сфері земельних відносин: 1) земельні злочини «власницької» спрямованості (ст. 197-1 КК України); 2) земельні злочини «екологічної» спрямованості (статті 239, 239-1, 239-2 та 254 КК України).

3. Вітчизняна історія регламентації відповідальності за злочини у сфері земельних відносин має глибоке коріння. Доведено, що питання правової охорони земельних відносин займало чільне місце для кожного з державних утворень, які існували на території етнічної України протягом усіх періодів становлення її державності. Завдяки аналізу різних джерел права продемонстровано особливість, характерну для всіх етапів розвитку відповідальності за земельні злочини, – її

залежність від змісту та характеру наявних у відповідній історичній формації земельних відносин.

4. Проведене компаративістське дослідження продемонструвало, що, як і в Україні, парламентарії держав континентальної системи права здебільшого рухались шляхом криміналізації двох згаданих вище груп земельних правопорушень. Виявлено, що у більшості держав «східної» гілки романо-германської правової до системи кримінально караних належить таке діяння, як самовільне зайняття (захоплення) земельної ділянки. Завдяки комплексному аналізу норм конституційного, кримінального та земельного законодавства країн «групи СНД» встановлено, що в тих із них, в яких зберігається монополія держави на розпорядження землею, самовільне зайняття останньої розцінюється як злочин проти наявної системи державного управління. Натомість у державах, в яких проголошено множинність та рівність усіх форм власності на землю, самовільне зайняття земельної ділянки (або інші подібні за змістом діяння) виправдано визнається злочином проти власності.

Крім того, як такі, що можуть бути враховані під час удосконалення КК України, виділені положення іноземного кримінального законодавства, відповідно до яких: відповідальність за забруднення природних ресурсів не пов'язується з порушенням спеціальних правил; диференціюється відповідальність за умисні та необережні прояви такого забруднення; посилюється відповідальність за прояви псування земель, вчинені в зоні надзвичайної екологічної ситуації; кримінально караним визнається й незаконне заволодіння частиною земельної ділянки; будівництво визнається або кваліфікуючою ознакою незаконного зайняття земельної ділянки, або формою злочинного порушення прав на землю.

5. Ураховуючи дотримання більшості принципів криміналізації, констатовано, що встановлення кримінальної відповідальності за вчинення деліктів, передбачених чинною редакцією ст. 197-1 КК України, є логічним і виваженим кроком.

Водночас встановлено, що при криміналізації земельних деліктів «екологічного» характеру допущено низку істотних порушень кримінально-правових системних принципів (визначеності та єдності термінології, співмірності санкції та економії репресії, відсутності прогалін у законі і ненадмірності заборони тощо), з огляду на що зроблено висновок про: по-перше, недоцільність існування ст. 239-2 КК України в її чинній редакції; по-друге, відсутність підстав для посилення у ч. 2 ст. 254 КК України відповідальності за вказаний у ній різновид безгосподарського використання земель і передбачення у ч. 3 та ч. 4 ст. 254 КК України кваліфікуючих ознак лише відповідного злочину.

Аргументовано, що на сьогодні відсутні підстави для криміналізації (потенційної) незаконної реєстрації угод із земельною ділянкою. Водночас варто констатувати, що після очікуваного скасування мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення це питання може набути нового імпульсу, а його вирішення слід вважати перспективним напрямом дослідження у відповідній сфері.

6. Доведено, що основні безпосередні об'єкти злочинів, передбачених ст. 197-1 КК України, лежать у площині родового об'єкта злочинів проти власності.

Обґрунтованість законодавчого рішення про включення статті, присвяченої самовільному зайняттю земельної ділянки та будівництву на ній, до розділу VI Особливої частини КК України підтверджується і посиланням на положення Конституції України, ЗК України, Цивільного кодексу України, думку переважної частини фахівців, а також відповідний історичний (за винятком проміжку часу з 1922 р. до 2001 р.) і зарубіжний досвід. У переважній більшості випадків самовільне зайняття земельної ділянки не призводить до порушення правовідносин, охоронюваних нормами розділу VIII Особливої частини КК України «Злочини проти довкілля». З огляду на цю обставину, а також на очевидно та принципово відмінний характер порушуваних соціальних зв'язків, варто критично оцінювати доктринальну гіпотезу стосовно того, що об'єктом самовільного зайняття земельної ділянки є відносини довкілля у частині охорони земель в Україні.

За результатами дослідження об'єктів злочинів, передбачених статтями 239-1 та 239-2 КК України, констатується наявність парадоксальної ситуації: якщо *de lege lata* (зокрема, з урахуванням вказівки на «незаконне заволодіння») зазначені делікти мали б оцінюватися як специфічні прояви посягань на власність, а тому місцезнаходження норм про них у системі Особливої частини КК України начебто треба вважати помилковим, то *de lege ferenda* (зокрема, з огляду на предмети відповідних складів злочинів) розміщення вказаних заборон серед норм саме про злочини проти довкілля виглядає виправданим. Задля виходу з цієї ситуації, яка не допомагає ефективній кримінально-правовій охороні ґрунтів, у новій редакції ст. 239-1 КК України замість термінологічного звороту «незаконне заволодіння» пропонується використати формулювання «незаконне зняття», що має сприяти уніфікованому трактуванню ознак об'єктивної сторони, суб'єкта та, як результат, чітко засвідчуватиме «екологічний», а не «деформований» внаслідок законодавчих вад «власницький» характер складу відповідного злочину.

7. Предметом злочинів, передбачених ст. 197-1 КК України, виступає земельна ділянка, індивідуалізуючими ознаками якої є технічні, економічні, правові та деякі інші характеристики. Вжиті у диспозиції ч. 1 ст. 197-1 КК України в однині законодавчі формулювання «земельної ділянки» та «законному володільцю або власнику» зумовили виникнення низки дискусійних запитань, однозначні відповіді на які не спроможна дати ні доктрина кримінального права, ні теорія земельного права. Йдеться, зокрема, про питання, чи може кваліфікуватися за ч. 1 ст. 197-1 КК України самовільне зайняття кількох земельних ділянок, особливо якщо вони належать різним власникам (законним володільцям), за умови, що кожному з них окремо завдано шкоди, недостатньої для визнання самовільного зайняття земельної ділянки злочином. Задля усунення підґрунтя для дискусії та підвищення ефективності кримінально-правової протидії розглядуваним суспільно небезпечним проявам у ст. 197-1 КК України замість формулювання «земельна ділянка» пропонується використати термін «земля», одночасно виключивши з диспозиції ч. 1 цієї статті згадування про володільця чи власника земельної ділянки.

З набранням чинності Законом України від 10 липня 2018 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель

сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні» нарешті чітко визначено, що головним розпорядником земельних ділянок, що складаються з нерозподілених земельних ділянок та невитребуваних земельних часток (паїв), а також власником земель ліквідованих колективних сільськогосподарських підприємств є територіальні громади, які і мають визнаватися потерпілими у разі вчинення самовільного зайняття відповідних земельних ділянок.

Буквальне тлумачення положень чинної редакції ст. 197-1 КК України дає змогу стверджувати, що випадки будівництва на самовільно зайнятих земельних ділянках будь-яких тимчасових споруд мають кваліфікуватися не за ч. 1 (ч. 2), а за ч. 3 (ч. 4) ст. 197-1 КК України. Однак така кримінально-правова оцінка, необхідність якої, щоправда, нерідко ігнорується у правозастосовній діяльності, навряд чи входила у наміри законодавця; ймовірніше, що вона стала наслідком термінологічної плутанини при вживанні терміна «споруда» у різних нормативно-правових актах. Для вирішення вказаної проблеми у ст. 197-1 КК України варто вказати на будівництво не будь-яких будівель або споруд, а лише об'єкта нерухомого майна, який підлягає обов'язковій державній реєстрації.

На підставі використання різних способів тлумачення (буквального, системного тощо) закону про кримінальну відповідальність аргументується, що у статтях 239-1 та 239-2 КК України предметом злочину може бути лише ґрунтовий покрив (поверхневий шар), який знаходиться на земельній ділянці, яка не належить на законних підставах винній особі.

8. Зважаючи на юридичну природу самовільного зайняття земельної ділянки, поняттям останнього не повинно охоплюватися самовільне користування земельною ділянкою, яке не супроводжується її чіткою індивідуалізацією (використання для складування відходів, для стоянки автомобіля без мети зведення гаражу, для проходу чи проїзду, самовільне сінокосіння тощо). Крім того, доведено помилковість практики інкримінування ст. 197-1 КК України особам, які допускали не незаконне користування, а фактичне розпорядження земельними ділянками, а також здійснювали несвоєчасне повернення тимчасово займаних земель, зокрема, наданих на підставі договору в тимчасове користування (зокрема, оренду).

У разі, коли усний дозвіл на користування земельною ділянкою надає суб'єкт, який має право одноособового розпорядження нею, підстав говорити про «самовільність» зайняття немає. Щодо користування землями державної або комунальної власності, здійснюваного на підставі усної домовленості (прохання) з посадовою особою органу державної влади або місцевого самоврядування, то варто враховувати, що вказана особа не має права розпоряджатися цими землями, а тому її згода не може розцінюватися як волевиявлення уповноваженого органу, а отже, не може бути визнана фактом, який вказує на відсутність «самовільності» зайняття земельної ділянки. Однак такий неналежний дозвіл може братися до уваги під час кримінально-правової оцінки скоєного з урахуванням його суб'єктивної сторони.

Аналіз законодавчої дефініції поняття самовільного зайняття земельної ділянки засвідчив, що, незважаючи на позитивне рішення парламентаріїв змінити як суть зайняття земельної ділянки, так і умови, за яких воно визнається самовільним, чинне

легальне визначення зазначеного поняття не позбавлене вад, а тому потребує вдосконалення (див. про це нижче).

Задля вирішення проблеми кваліфікації дій особи, яка використовує земельну ділянку після смерті громадянина, якому відповідна земельна ділянка була надана в постійне користування до 1 січня 2002 р., пропонується внести до ЗК України зміни, які б чітко визначили юридичну долю відповідної земельної ділянки. З метою розв'язання проблеми належної юридичної оцінки випадків зайняття земельної ділянки до державної реєстрації прав на неї ініційовано встановлення адміністративної відповідальності за такі дії, доповнивши КУпАП статтею 53-7.

За умови реалізації ініційованих у дисертації законодавчих змін, які, по-перше, дадуть змогу інкримінувати ст. 239 КК України не лише у разі порушення спеціальних правил поведінки з небезпечними речовинами, а й будь-яких інших проявів псування земель; по-друге, розширять коло суб'єктів злочину, передбаченого ст. 239-1 КК України, законними власниками та землекористувачами; по-третє, передбачатимуть однакові умови (наслідки) для визнання злочинними таких діянь, як «забруднення або псування земель» та «порушення правил використання земель», потреби в існуванні окремої кримінально-правової норми, присвяченої безгосподарському використанню земель, не буде.

Нова редакція ст. 239-2 КК України має регламентувати відповідальність за незаконне штучне утворення земельної ділянки, а не за передбачене наразі незаконне заволодіння поверхневим (грунтовим) шаром земель водного фонду в особливо великих розмірах.

9. Передбачений чинною редакцією ч. 1 ст. 197-1 КК України кількісний показник значної шкоди як криміноутворювальної ознаки потребує істотного зменшення. Надалі (з моменту набрання чинності Законом від 22 листопада 2018 р. або ухвалення нового КК) самовільне зайняття земельної ділянки, яке не спричинило значної шкоди, має визнаватися кримінальним проступком. Це може бути досягнуто за рахунок вказівки у ч. 1 нової редакції ст. 197-1 КК України на самовільне зайняття земельної ділянки, яке спричинило не «значну», а «істотну» шкоду, розмір якої має складати 10 або більше НМДГ; своєю чергою, ті прояви порушень прав на землю, які призвели до «значної» або «тяжкої» шкоди (ч. 3 та ч. 4 нової редакції ст. 197-1 КК України), мають і надалі визнаватися злочинами.

За результатами аналізу правозастосовних матеріалів за ч. 1 ст. 197-1 КК України виявлено численні помилки у частині правильного встановлення суспільно небезпечних наслідків злочину, передбаченого цією кримінально-правовою нормою. Для недопущення подібних помилок у майбутньому сформульовані такі рекомендації: по-перше, розмір шкоди, завданої самовільним зайняттям земельної ділянки, має включати, зокрема, витрати на приведення земельних ділянок у стан, придатний для їхнього подальшого використання за цільовим призначенням, проведення рекультивації порушених земель, а також упущену вигоду; по-друге, акцентовано увагу на неприпустимості практики, коли під час обчислення завданої самовільним зайняттям земельної ділянки шкоди правозастосовні органи спираються не на положення спеціальної Методики, якою регламентується порядок визначення розміру шкоди, заподіяної, зокрема, внаслідок

самовільного зайняття земельних ділянок, а на показник нормативної грошової оцінки чи ринкової вартості земельної ділянки або звертаються до інших, ніж згадана Методика, підзаконних нормативно-правових актів, якими регламентується порядок визначення збитків від інших правопорушень; по-третє, з'ясувавши, що особа, яка обвинувачується в самовільному зайнятті земельної ділянки, весь час сплачувала орендну плату, суд, не закриваючи провадження через відсутність ознак діяння та умислу, має враховувати суму сплаченої орендної плати під час остаточного визначення завданої шкоди.

Зважаючи на конституційний імператив стосовно того, що всі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь, необхідності дотримання принципу правової визначеності, а також логічного тлумачення приписів ч. 3 ст. 197-1 КК України, доводиться, що караним за нею треба визнавати лише те будівництво, якому передувало самовільне зайняття земельної ділянки, що спричинило значну шкоду, тобто відповідний склад злочину слід вважати матеріальним. *De lege ferenda* цей факт має бути чіткіше відображений у новій редакції згаданої норми.

З урахуванням аналізу практики застосування ст. 239 КК України, а також з огляду на відповідні доктринальні напрацювання та позитивний досвід деяких країн, зроблено висновок про безпідставність законодавчого описання некваліфікованого забруднення або псування земель як делікту створення небезпеки і про необхідність формалізації передбачених ч. 1 ст. 239 КК України (як і в інших складах земельних злочинів «екологічної» спрямованості) показників шкоди.

10. Суб'єкт злочинів, передбачених ст. 197-1 КК України, є загальним. Водночас, зважаючи на низку викладених у дисертації аргументів, робиться висновок про необхідність доповнення ч. 2 ст. 197-1 КК України (її нової редакції) такою кваліфікуючою ознакою, як вчинення самовільного зайняття земельної ділянки службовою особою з використанням службового становища або повноважень.

В оновленій редакції ст. 239 КК України необхідно відмовитися від згадування про порушення спеціальних правил, через що не виправдано звужується коло суб'єктів, на яких розповсюджується дія цієї кримінально-правової заборони.

У випадку, коли особа займає земельну ділянку з дозволу державного органу чи відповідних посадових осіб, але без належного оформлення, а з обставин справи випливає, що вона не знала і не могла знати про незаконність зайняття землі, має місце помилка в характері діяння (суспільній небезпечності) як різновид фактичної помилки, яка унеможлиблює інкримінування норми про умисний злочин, передбачений ст. 197-1 КК України. Водночас у ситуаціях, коли особа могла знати про неправомірний характер своїх дій, може йтися лише про помилку щодо незлочинності діяння, яка належить до проявів юридичної помилки і, за загальним правилом, не повинна виключати відповідальність за ст. 197-1 КК України.

Зважаючи на позитивний досвід багатьох європейських країн, а також необхідність реалізації принципу справедливості у кримінальному праві, пропонується диференціювати кримінальну відповідальність за умисні та необережні прояви забруднення або псування земель.

11. Не повинні кваліфікуватися за ч. 2 ст. 197-1 КК України: 1) прояви незаконного заволодіння прибережними захисними смугами (крім випадків, коли останні віднесені до зон санітарної охорони, охоронних зон тощо); 2) випадки, коли власник (землекористувач) приступає до обробки земель в охоронних зонах, які знаходяться в межах належної йому земельної ділянки, адже в такому разі відсутня «самовільність» як ознака об'єктивної сторони складу досліджуваного злочину. В останній ситуації відповідальність має наставати або за ст. 92 КУпАП або за ч. 2 ст. 298 КК України.

У назві вдосконаленої ст. 197-1 КК України не варто згадувати про самовільне будівництво (поруч із самовільним зайняттям земельної ділянки), як і передбачати в цій статті його кваліфікуючі ознаки.

У процесі конструювання кваліфікованих складів самовільного зайняття земельної ділянки допущено низку істотних порушень розроблених кримінально-правовою наукою правил побудови кваліфікуючих ознак. Для усунення відповідних вад усі склади вказаного злочину пропонується викласти як матеріальні. Крім того, систему кваліфікуючих ознак складу злочину, передбаченого ст. 197-1 КК України, рекомендується доповнити вказівкою на самовільне зайняття земельної ділянки, яким завдано значної або тяжкої шкоди (нові ч. 3 та ч. 4), що дасть змогу посилити відповідальність за найбільш небезпечні прояви розглядуваного діяння, пов'язані із настанням згаданої шкоди.

З урахуванням розроблених у кримінально-правовій доктрині правил тлумачення понять, які позначаються прийомом відкритого переліку, робиться висновок про те, що, незважаючи на вживання у ч. 2 ст. 239 та ч. 3 ст. 239-1 КК України ідентичного формулювання «інші тяжкі наслідки», його зміст у вказаних заборонах є різним: в ч. 2 ст. 239 КК України під ними необхідно розуміти лише заподіяння певної фізичної шкоди потерпілому, яка буде однопорядковою з паралельно згаданими наслідками; водночас у ч. 3 ст. 239-1 КК України вони можуть означати будь-який вид наслідків, які лежать у площині охоронюваного об'єкта і за ступенем суспільної небезпеки є приблизно однаковими з іншими, вказаними у диспозиції відповідної кримінально-правової норми. Водночас задля забезпечення уніфікованого тлумачення приписів кримінального закону пропонується максимально формалізувати наслідки, які нині включаються у зміст поняття «інші тяжкі наслідки», зокрема, через передбачення у нових редакціях досліджуваних заборон таких кваліфікуючих ознак, як спричинення «значної» та «тяжкої шкоди», матеріальне вираження яких (як і передбаченої ч. 1 «істотної» шкоди) має бути чітко визначено у примітці ст. 239 КК України.

На підставі розгляду кваліфікуючих ознак складів земельних злочинів «екологічної» спрямованості також було зроблено висновок про необхідність, з одного боку, їхнього максимально уніфікованого конструювання, а з іншого – доповнення відповідного переліку ознаками, наявність яких забезпечуватиме більшу диференціацію кримінальної відповідальності за діяння, які істотно відрізняються за ступенем суспільної небезпеки. Зокрема, йдеться про прояви аналізованих діянь, вчинені щодо особливо цінних земель та службовою особою з використанням

службового становища або повноважень, а також згадані випадки спричинення значної та тяжкої шкоди.

12. Зважаючи на: 1) з'ясовану неефективність передбачених санкціями ст. 197-1 КК України покарань, пов'язаних з обмеженням права вільного пересування особи; 2) майновий характер та відносно невисоку суспільну небезпеку злочинів, караних за ст. 197-1 КК України, а також 3) останні тенденції в кримінально-правовій політиці України, запропоновано відмовитися від згадування у санкціях ст. 197-1 КК України про арешт, обмеження волі та позбавлення волі на певний строк, натомість доповнивши санкції усіх частин відповідної норми таким видом покарання, як штраф.

Аналіз правозастосовних тенденцій засвідчив, що попри екологічний, а не майновий характер земельних злочинів «екологічної» спрямованості суди вважають, що призначення штрафу є найбільш адекватною реакцією і на вчинення розглядуваних деліктів. З огляду на це, а також відповідний іноземний досвід, у санкціях, які встановлені за вчинення відповідних некваліфікованих посягань (частини перші), рекомендовано передбачити єдиний безальтернативний основний вид покарання – штраф.

Виявлено низку й інших вад, пов'язаних із конструюванням санкцій розглядуваних статей, які пропонується усунути як з урахуванням практики їхнього застосування, так і санкцій норм КК України, що описують подібні за суспільною небезпекою злочини, а також іноземного досвіду і думок фахівців. За допомогою правил конструювання кримінально-правових санкцій, зважаючи на вчення про кримінальні проступки та прогнозоване формування у межах вітчизняного кримінального законодавства двочленної класифікації злочинних діянь, розроблено систему адекватних та узгоджених між собою санкцій, які надалі мають бути взяті за основу під час визначення кримінально-правового статусу земельних деліктів (злочин чи кримінальний проступок).

13. Незаконними треба вважати рішення судів, які звільняють винних у самовільному зайнятті земельної ділянки та самовільному будівництві від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки лише на тій підставі, що особа позитивно характеризується за місцем проживання та щиро розкаялась у вчиненому злочині. Застосування ст. 48 КК України є можливим лише за реальної втрати діянням або винною особою суспільної небезпеки, що в практиці застосування цієї норми щодо осіб, винних у вчиненні злочинів, передбачених ст. 197-1 КК України, насправді має поодинокий характер.

Зважаючи на те, що: 1) шкода, заподіювана злочинами проти довкілля, є стохастичною, тобто має випадковий, імовірний характер і на теперішній момент не може бути точно визначеною за масштабом; 2) жодна конкретна особа не має право давати згоду на звільнення від кримінальної відповідальності, вибачати суб'єкта, діяння якого завдало шкоду всьому суспільству (носить публічний характер), не може вважатися правомірною і наявна практика звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям і примиренням винного з потерпілим (статті 45, 46 КК України) осіб, які вчинили земельні злочини «екологічного» характеру.

14. Потребує уточнення передбачений ст. 96-1 КК України перелік злочинів та суспільно небезпечних діянь, у разі вчинення яких застосовується спеціальна конфіскація. Для цього треба відмовитися від вказівки на конкретний перелік діянь як умову застосування спеціальної конфіскації та передбачити можливість її застосування за вчинення умисно будь-якого злочину або суспільно небезпечного діяння, встановленого КК України.

15. На підставі проведеного дослідження пропонуються такі законодавчі зміни:

І. У Кримінальному кодексі України:

1. Викласти статтю 197-1 у такій редакції:

Стаття 197-1. Самовільне зайняття землі

1. Самовільне зайняття землі, яким завдано істотну шкоду, – карається штрафом від семисот п'ятдесяти до однієї тисячі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

2. Самовільне зайняття землі, яким завдано істотну шкоду, поєднане з будівництвом на самовільно зайнятій землі об'єкта нерухомого майна, який підлягає обов'язковій державній реєстрації, або вчинене особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, або групою осіб, або щодо особливо цінних земель, земель в охоронних зонах, зонах водоохоронного обмеження, зонах санітарної охорони, санітарно-захисних зонах чи зонах особливого режиму використання земель, –

карається штрафом від однієї тисячі п'ятисот до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

3. Самовільне зайняття землі, яким завдано значну шкоду, – карається штрафом від трьох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

4. Самовільне зайняття землі, яким завдано тяжку шкоду, – карається штрафом від п'яти тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

П р и м і т к а. 1. У цій статті істотною вважається така шкода, яка у десять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

2. У цій статті значною вважається така шкода, яка у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

3. У цій статті тяжкою вважається така шкода, яка у шістсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

2. Викласти статтю 239 у такій редакції:

Стаття 239. Умисне забруднення або псування земель

1. Умисне забруднення земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, або умисне псування земель, які заподіяли істотну шкоду, або спричинили через необережність легке тілесне ушкодження одному чи декільком потерпілим, або середньої тяжкості тілесне ушкодження одному потерпілому, –

карається штрафом від однієї тисячі п'ятисот до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, з позбавленням права обіймати

певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

2. Злочин, передбачений частиною першою цієї статті, якщо він призвів до заподіяння значної шкоди, або забруднення чи псування особливо цінних земель, або вчинений повторно, або службовою особою з використанням службового становища чи повноважень, –

карається штрафом від трьох тисяч до шести тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

3. Діяння, передбачене частиною першою або другою цієї статті, якщо воно заподіяло тяжку шкоду, або спричинило через необережність тяжке тілесне ушкодження одному чи декільком потерпілим, або тілесне ушкодження середньої тяжкості двом або більше потерпілим, або масове захворювання людей, або інші тяжкі наслідки, –

карається штрафом від шести тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

4. Діяння, передбачене частиною першою, другою або третьою цієї статті, якщо воно спричинило через необережність загибель людини, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

П р и м і т к а. 1. У статтях 239, 239-1, 239-2 та 239-3 цього Кодексу істотною вважається така шкода, яка у десять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або інша істотна шкода, завдана навколишньому природному середовищу.

2. У статтях 239, 239-1, 239-2 та 239-3 цього Кодексу значною вважається така шкода, яка у п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або інша значна шкода, завдана навколишньому природному середовищу.

3. У статтях 239, 239-1, 239-2 та 239-3 цього Кодексу тяжкою вважається така шкода, яка у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або настання надзвичайної екологічної ситуації, або масова загибель об'єктів тваринного або рослинного світу, або інша тяжка шкода, завдана навколишньому природному середовищу.

3. Викласти статтю 239-1 у такій редакції:

Стаття 239-1. Незаконне зняття поверхневого шару земель

1. Незаконне зняття поверхневого шару земель, яке заподіяло істотну шкоду, – карається штрафом від однієї тисячі п'ятисот до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

2. Злочин, передбачений частиною першою цієї статті, якщо він призвів до заподіяння значної шкоди, або вчинений повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища чи повноважень, або щодо поверхневого шару особливо цінних земель, –

карається штрафом від трьох тисяч до шести тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, якщо вони заподіяли тяжку шкоду, –

караються штрафом від шести тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

4. Викласти статтю 239-2 у такій редакції:

Стаття 239-2. Незаконне штучне утворення земельної ділянки

1. Незаконне штучне утворення земельної ділянки, яке заподіяло істотну шкоду, –

карається штрафом від однієї тисячі п'ятисот до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

2. Злочин, передбачений частиною першою цієї статті, якщо він призвів до заподіяння значної шкоди, або вчинений повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища чи повноважень, або вчинений на особливо цінних землях, –

карається штрафом від трьох тисяч до шести тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, якщо вони заподіяли тяжку шкоду, –

караються штрафом від шести тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

5. Доповнити Кодекс статтею 239-3:

Стаття 239-3. Необережне забруднення або псування земель

1. Необережне забруднення земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, або необережне псування земель, які заподіяли істотну шкоду, або спричинили легке тілесне ушкодження одному чи декільком потерпілим, або середньої тяжкості тілесне ушкодження одному потерпілому, –

карається штрафом від семисот п'ятдесяти до однієї тисячі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

2. Ті самі діяння, якщо вони заподіяли значну шкоду, –

караються штрафом від однієї тисячі п'ятисот до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

3. Діяння, передбачені частиною першою або другою цієї статті, якщо вони заподіяли тяжку шкоду, або спричинили тяжке тілесне ушкодження одному чи декільком потерпілим, або тілесне ушкодження середньої тяжкості двом або більше потерпілим, або масове захворювання людей, або інші тяжкі наслідки, –

караються штрафом від трьох тисяч до шести тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

4. Діяння, передбачені частиною першою, другою або третьою цієї статті, якщо вони спричинили загибель людини, –

караються штрафом від шести тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

6. Статтю 254 виключити.

II. У Законі України «Про державний контроль за використанням та охороною земель»:

1) викласти абзац 16 статті 1 у такій редакції:

Самовільне зайняття землі – це будь-які дії особи, які свідчать про фактичне заволодіння землею за відсутності прийнятого відповідно до законодавства рішення органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування про передачу у власність чи надання в користування земельної ділянки, або за відсутності правочину, яким засвідчується перехід прав на земельну ділянку від попереднього власника чи землекористувача до особи, яка заволодіває землею, а так само за відсутності закону, рішення суду чи інших передбачених законодавством юридичних фактів, які підтверджують виникнення в особи права власності чи користування земельною ділянкою;

2) доповнити статтю 1 абзацами 17 та 18 такого змісту:

Зайняття земельної ділянки до державної реєстрації прав на неї – це будь-які дії особи, які свідчать про фактичне заволодіння земельною ділянкою без державної реєстрації прав на земельну ділянку, за наявності прийнятого відповідно до законодавства рішення органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування про передачу у власність чи надання в користування земельної ділянки, або правочину, яким засвідчується перехід прав на земельну ділянку від попереднього власника чи землекористувача до особи, яка користується земельною

ділянкою, а так само за наявності закону, рішення суду чи інших, передбачених законодавством юридичних фактів, які підтверджують виникнення в особи права власності чи користування земельною ділянкою.

Відповідальність за дії, передбачені абзацом 17 статті 1 цього Закону, може наставати лише в тому разі, коли буде встановлено, що особою без поважних причин протягом одного місяця з дня виникнення у неї права власності чи користування земельною ділянкою не було виконано всіх передбачених законодавством та залежних від неї дій, необхідних для державної реєстрації прав на земельну ділянку

III. Доповнити Кодекс України про адміністративні правопорушення статтею 53-6 такого змісту:

Стаття 53-7. Зайняття земельної ділянки до державної реєстрації прав на неї

Зайняття земельної ділянки до державної реєстрації прав на неї, –

тягне за собою накладення штрафу на громадян від п'яти до двадцяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від десяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

IV. У Земельному кодексі України:

1) доповнити статтю 92 частинами 4, 5, 6 і 7 такого змісту:

У разі смерті громадянина, якому земельна ділянка була надана в постійне користування до 1 січня 2002 року, право користування земельною ділянкою переходить до спадкоємців, а в разі їх відмови чи відсутності таких спадкоємців – до осіб, які на законних підставах використовували цю земельну ділянку разом із постійним користувачем.

Особи, вказані в частині 4 цієї статті, зобов'язані протягом одного місяця з дня смерті постійного землекористувача звернутися до уповноваженого органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, у власності якого знаходиться відповідна земельна ділянка, та виконати всі залежні від них дії, які вимагаються законодавством для отримання земельної ділянки у власність чи в користування.

Зазначені в частині 4 цієї статті особи мають право на передачу їм відповідної земельної ділянки у власність або надання в користування на безконкурентних (без проведення аукціону) засадах у порядку, передбаченому статтями 118, 123 цього Кодексу, за умови, що це не суперечить вимогам цього Кодексу, а також інших законів, що видаються відповідно до нього.

У разі невиконання без поважних причин вимог частини 5 цієї статті особами, зазначеними у частині 4 цієї статті, їхнє право користування відповідною земельною ділянкою припиняється;

2) доповнити статтю 141 пунктом «ж» такого змісту:

ж) право постійного користування земельною ділянкою припиняється в разі смерті громадянина або припинення діяльності юридичної особи, не зазначеної у частині 2 статті 92 цього Кодексу, яким земельна ділянка була надана в постійне користування до 1 січня 2002 року;

3) доповнити частину 1 статті 211 пунктом «л» такого змісту:

л) зайняття земельної ділянки до державної реєстрації прав на неї.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Індивідуальна монографія:

1. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика : монографія; передмова д-ра юрид. наук, проф., заслуженого діяча науки і техніки України О. О. Дудорова. Вінниця : ТОВ «Твори», 2020. 1152 с.

Розділ у колективній монографії:

1. Мовчан Р. О. Соціально-історичні передумови становлення й розвитку кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних відносин. *Актуальні проблеми забезпечення сталого розвитку держави і права: колективна монографія* / За ред. Р. Ф. Гринюка, А. Є. Краковської, О. Г. Турченко. Вінниця : ДонНУ імені Стуса, 2019. С. 152–174.

Наукові статті у фахових виданнях України з юридичних наук:

1. Мовчан Р. О. Щодо перспектив удосконалення законодавчого регулювання відносин у сфері постійного користування земельною ділянкою. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2012. № 3. С. 188–194.

2. Мовчан Р. О., Дудоров О. О. Самовільне зайняття земельної ділянки та використання земельної ділянки без правовстановлюючих документів: проблема розмежування та шляхи її вирішення. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 8. С. 51–55.

3. Мовчан Р. Щодо правильності місцезнаходження заборони, передбаченої ст. 239-1 КК України, у системі Особливої частини КК України. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 7. С. 120–124.

4. Мовчан Р. О. Щодо кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 Кримінального кодексу України). *Форум права*. 2013. № 2. С. 375–382.

5. Мовчан Р. О. Щодо доцільності криміналізації незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель та незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Вип. 24. Т. 4. С. 38–42.

6. Мовчан Р. О. Актуальні питання визначення предмета злочину, передбаченого ст. 239-1 КК України. *Судова апеляція*. 2014. № 1. С. 55–61.

7. Мовчан Р. Про предмет злочину, передбаченого ст. 239-2 Кримінального кодексу України. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 5. С. 83–86.

8. Мовчан Р. О. Регламентация відповідальності за злочини у сфері земельних відносин Уложенням про покарання кримінальні і виправні 1845 року. *Право і суспільство*. 2015. № 6. Ч. 3. С. 157–164.

9. Мовчан Р. О. Кримінально-правова протидія злочинам у сфері земельних відносин у період відродження та розбудови української державності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. № 4. С. 87–96.

10. Мовчан Р. О. Кримінально-правова охорона земельних ресурсів в Україні в радянський період. *Правничий часопис Донецького університету*. 2015. № 1. С. 61–66.

11. Мовчан Р. О. Кримінально-правова охорона земельних ресурсів за законодавством країн Західної Європи. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 4. С. 74–104.

12. Мовчан Р. О., Дудоров О. О. Кримінально-правове поняття «інші тяжкі наслідки»: проблеми тлумачення та вдосконалення законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 162–170.

13. Мовчан Р. О. Поняття злочинів у сфері земельних відносин. *Правничий часопис Донецького університету*. 2017. № 1/2. С. 73–78.

14. Мовчан Р. О. Про систему злочинів у сфері земельних відносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 137–140.

15. Мовчан Р. О. Підстави криміналізації злочинів у сфері земельних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 201–205.

16. Мовчан Р. О. Про суспільну небезпеку злочинів у сфері земельних відносин. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 4. Т. 2. С. 72–75.

17. Мовчан Р. О. Про ознаки земельної ділянки та їх значення для кваліфікації злочину, передбаченого ст. 197-1 Кримінального кодексу України. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2019. Т. 30. № 4. С. 174–180.

18. Мовчан Р. О. Щодо антисуспільної спрямованості самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. *Правничий часопис Донецького університету*. 2019. № 1. С. 83–92.

19. Мовчан Р. О. Про деякі проблеми встановлення суспільно небезпечних наслідків злочину, передбаченого ч. 1 ст. 197-1 Кримінального кодексу України (за матеріалами судової практики). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2019. Вип. 58. Т. 2. С. 105–109.

20. Мовчан Р. О. Про особливості конструювання складу злочину, передбаченого ч. 3 ст. 197-1 Кримінального кодексу України. *Право і суспільство*. 2019. № 5. Ч. 2. С. 128–134.

21. Мовчан Р. О. Ще раз про родовий об'єкт злочинів проти власності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. № 3. С. 145–156.

22. Мовчан Р. О. Про деякі проблеми кваліфікації злочину, передбаченого ч. 3 (ч. 4) ст. 197-1 Кримінального кодексу України (за матеріалами судової практики). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. № 4. С. 123–134.

Наукові статті у періодичних виданнях з юридичних наук інших держав:

1. Мовчан Р. О. Уголовно-правовая охрана земельных ресурсов в Украине по законодательству Российского феодального государства (XV – начало XIX века). *Legea Si Viata*. 2016. № 9. С. 92–96.
2. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за порушення прав на землю за законодавством України та країн СНД: порівняльно-правовий аналіз. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2016. № 4. С. 172–177.
3. Мовчан Р. О. Кримінально-правова охорона земельних ресурсів за законодавством постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 3. С. 130–135.
4. Мовчан Р. А. Уголовно-правовая охрана земли за законодательством Украины и стран СНГ: компаративистский анализ. *Журнал гражданского и уголовного права*. 2017. № 1. С. 29–37.
5. Мовчан Р. Кримінально-правова охорона земельних ресурсів за законодавством країн Латинської Америки. *Economic and Law Paradigm of Modern Society*. 2017. Issue 2. P. 174–179.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Мовчан Р. О. Будівництво малих архітектурних форм чи інших тимчасових споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці – проблеми кваліфікації та шляхи їх вирішення. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму (Львів, 21–22 вересня 2012 р.)*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. С. 374–379.
2. Мовчан Р. О. Щодо перспектив удосконалення законодавчого опису предмета злочину, передбаченого ст. 197-1 КК України. *Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 19–20 квітня 2012 р.* / Упорядн.: Є. О. Письменський, Ю. Г. Старовойтова; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 2012. С. 324–331.
3. Мовчан Р. О., Дудоров О. О. Незаконне утримування земельної ділянки – злочин, кримінальний проступок чи адміністративне правопорушення? *Кримінальні проступки: теоретичне підґрунтя та шляхи вдосконалення законодавства України: матеріали всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Луганськ, 18–28 бер. 2013 р.*; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 51–54.
4. Мовчан Р. О. Про деякі проблеми кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 КК України). *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2013. С. 411–414.
5. Мовчан Р. О. Удосконалення законодавчого закріплення поняття «інші тяжкі наслідки» як актуальний напрямок розвитку кримінально-правової політики.

Матеріали міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «*Політика в сфері боротьби зі злочинністю*». Івано-Франківськ, 11–13 березня 2015 р. С. 35–40.

6. Мовчан Р. О. Систематизація законодавчого використання оціночних понять як перспективний напрямок кримінально-правової політики (на прикладі аналізу поняття «інші тяжкі наслідки»). *Кримінальне право: традиції та новації* : матеріали міжнародного круглого столу, присвяченого 90-літтю з дня народження видатного вченого, героя України, академіка В. В. Сташиса, 9–10 липня 2015 р. Полтава, Харків, 2015. С. 265–271.

7. Мовчан Р. О. Про деякі проблеми та перспективи вдосконалення кримінально-правового механізму захисту прав на землю. *Конституційні засади правотворення і правозастосування: стан та перспективи розвитку* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (22 квітня 2016 р., м. Вінниця) / Донецький національний університет, ред. кол.: Гринюк Р. Ф., Турченко О. Г. Краковська А. Є. Вінниця : ДонНУ, 2016. С. 116–120.

8. Мовчан Р. О. Регламентация відповідальності за злочини у сфері земельних відносин за Руською Правдою. *Протидія злочинності в Україні: кримінально-правові та кримінологічні аспекти* : матер. Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Миколаїв, 26 травня 2016 р.); упоряд. докт. юрид. наук, доц. Є. О. Письменський. Миколаїв : Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 2016. С. 130–134.

9. Мовчан Р. О. Криміналізація незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (стаття 239-2 КК України): pro et contra. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12–13 жовт. 2016 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2016. С. 367–371.

10. Мовчан Р. О. Кримінально-правова охорона земель в Україні та країнах СНД – порівняльний аналіз. *Захист права власності Українського народу: вітчизняні реалії та зарубіжний досвід для України* : матеріали І Щорічної міжнародної науково-практичної конференції (22 вересня 2016 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2016. С. 175–178.

11. Мовчан Р. О., Дудоров О. О. Регламентация кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних відносин за законодавством країн англо-американської правової системи. Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «*Проблеми боротьби зі злочинністю в умовах трансформації сучасного суспільства*» (4 листопада 2016 р.). Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. С. 57–63.

12. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за порушення прав на землю за законодавством Іспанії та Італії. *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12–13 жовтня 2017 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2017. С. 327–331.

13. Мовчан Р. О. Деякі проблеми кримінальної відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (ст. 197-1 КК України). *Доступ до правосуддя у контексті судової реформи* : матер. Загальнонац. юрид. форуму (м. Сєверодонецьк, 25 травн. 2018 р.). Київ : Ваїте, 2018. С. 246–252.

14. Мовчан Р. О. Протидія злочинам у сфері земельних відносин у країнах «французької» групи континентальної кримінально-правової системи. *Правове забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, безпековий, інтелектуальний простір*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 23 квітня 2019 р.) / за ред. О. Г. Турченко. Вінниця : Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2019. С. 71–76.

15. Мовчан Р. О. Про проблеми кваліфікації використання земельної ділянки після закінчення строку дії договору оренди землі. *Юридична наука в сучасному світі: здобутки та перспективи*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 27 вересня 2019 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 97–100.

16. Мовчан Р. О., Дудоров О. О. Про доктринальне визначення поняття «злочини у сфері земельних відносин». *Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 35-річчю кафедри господарського права Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, 11–12 жовтня 2019 р.) / наук. ред. А. Г. Бобкова, А. М. Захарченко. Вінниця : Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2019. С. 206–209.

17. Мовчан Р. О., Дудоров О. О. Про відмову від конструкції «створення небезпеки для життя, здоров'я чи довкілля» у складах злочинів проти довкілля (на прикладі ст. 239 Кримінального кодексу України). *Кримінальна юстиція: quo vadis? V Львівський форум кримінальної юстиції* : збірник матеріалів науково-практичної конференції (19–20 вересня 2019 року). Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 42–50.

18. Мовчан Р. О. Про проблеми відмежування злочину, передбаченого статтею 239-1 КК України, та адміністративних проступків, передбачених статтями 53-3 та 53-4 КУпАП. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України* : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 17–19 жовт. 2019 р. / редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), А. П. Гетьман, Ю. В. Баулін та ін. Харків : Право, 2019. С. 418–422.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Мовчан Р. О. Про деякі проблеми кваліфікації самовільного зайняття земель, поділених на земельні частки (паї), або як кримінальне право опинилось «у заручниках» земельного. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 202–206.

2. Мовчан Р. О., Дудоров О. О. Земельні злочини екологічної спрямованості: від деліктів створення небезпеки до оптимальної законодавчої моделі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 120–130.

АНОТАЦІЯ

Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче

право. – Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київ, 2020.

Дисертацію присвячено комплексному розв'язанню теоретичних та практичних проблем кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних відносин. Визначається поняття та система таких злочинів, аналізується історичний та іноземний досвід кримінально-правової протидії злочинам у сфері земельних відносин, з'ясовується соціальна обумовленість криміналізації порушень земельного законодавства України. Розкривається зміст об'єктивних, суб'єктивних і кваліфікуючих ознак складів досліджуваних злочинів. Висвітлюються кримінально-правові наслідки вчинення злочинів у сфері земельних відносин.

Сформульовано низку взаємопов'язаних теоретичних положень, спрямованих на оптимізацію та підвищення ефективності кримінально-правової охорони земельних відносин в Україні. Розроблено доктринальну модель системи норм, які визначають правові підстави кримінальної відповідальності за земельні делікти, з урахуванням чого висунуто пропозиції, спрямовані на вдосконалення чинного (кримінального, адміністративного та земельного) законодавства і практики його застосування. Розроблено концепцію ефективної кримінально-правової охорони земельних відносин з виділенням у ній «власницької» та «екологічної» складових.

Ключові слова: злочини у сфері земельних відносин, землі, земельна ділянка, ґрунт, поверхневий шар земель, самовільне зайняття, забруднення, псування, незаконне заволодіння, безгосподарське використання.

АННОТАЦИЯ

Мовчан Р. А. Уголовная ответственность за преступления в сфере земельных отношений. – *На правах рукописи.*

Диссертация на соискание научной степени доктора юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Институт государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, Киев, 2020.

Диссертация посвящена комплексному решению теоретических и практических проблем уголовной ответственности за преступления в сфере земельных отношений. Определяется понятие и система таких преступлений, анализируется исторический и зарубежный опыт уголовно-правового противодействия преступлениям в сфере земельных отношений, выясняется социальная обусловленность криминализации нарушений земельного законодательства Украины. Раскрывается содержание объективных, субъективных и квалифицирующих признаков составов исследуемых преступлений. Освещаются уголовно-правовые последствия совершения преступлений в сфере земельных отношений.

Разработано доктринальную модель системы норм, которые определяют правовые основания уголовной ответственности за земельные деликты, с учетом чего выдвинуто предложения, направленные на усовершенствование действующего (уголовного, административного и земельного) законодательства и практики его применения. Разработана концепция эффективной уголовно-правовой охраны земельных отношений с выделением в ней «собственнической» и «экологической» составляющих.

Ключевые слова: преступления в сфере земельных отношений, земли, земельный участок, почва, поверхностный шар земель, самовольное занятие, загрязнение, порча, незаконное завладение, бесхозяйственное использование.

SUMMARY

Movchan R. O. Criminal liability for crimes in the field of land relations. – Paper as manuscript.

The present paper is a thesis to obtain a scientific degree of Doctor of Legal Sciences in specialty 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Penal Law at the V. M. Koretskyi Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2020.

The thesis is a complex scientific work aimed at solving such important scientific applied problem as optimizing and improving the effectiveness of criminal law protection of land relations in Ukraine. According to the results of the research, a doctrinal model of the system of norms defining the legal grounds for criminal liability for land torts was developed, taking into account the proposals aimed at improving the current (criminal, administrative and land) legislation and practice of its application.

The conceptual and categorical apparatus of the key concepts that form the subject of study is developed. The scientific classification of crimes in the field of land relations, which includes land crimes of "proprietary" (Articles 197-1 of the Criminal Code of Ukraine) and land crimes of "environmental" orientation (Articles 239, 239-1, 239-2 and 254 of the Criminal Code of Ukraine) was improved. The analysis of the historical and foreign experience of regulation of liability for crimes in the field of land relations. The conclusion is made about the social conditionality of the criminalization of every violation of the land legislation of Ukraine provided by the current Criminal Code of Ukraine.

In the course of the investigation of problems of the object of bodies of crimes in the field of land relations the generic objects of crimes against property and crimes against the environment, the main direct objects of the investigated crimes were identified, the question of the correctness of the location of the respective prohibitions in the system of the Special part of the Criminal Code of Ukraine was resolved.

As a result of the study of the features of the objective side of the bodies of crimes in the field of land relations, a new legislative definition of the concept of "unwarranted occupation of land" is proposed, and a number of the most difficult questions of qualification of the crime envisaged by Article 197-1 of the Criminal Code of Ukraine, in particular, regarding the criminal legal evaluation of the actions of a person who uses the land on the grounds of oral permission.

The conclusion is made about the groundlessness of the legislative description of unqualified pollution or damage of land as a tort making danger and the need to formalize the envisaged Part 1 of Article 239 of the Criminal Code of Ukraine (as well as in other norms on criminal liability for committing land crimes of "environmental" orientation) indicators of damage as a crime forming sign. Taking into consideration the positive experience of many European countries, as well as the need to implement the principle of fairness in Criminal Law, it is proposed to differentiate criminal liability for intentional and negligent acts of pollution or damage of land.

According to the results of the consideration of the qualifying features of the bodies of land crimes of "environmental" orientation, it was concluded that there is a need in, on the one hand, their maximally unified construction, and on the other – supplement of an appropriate list by the features, the presence of which will provide the greatest differentiation of criminal liability for actions that differ significantly in degree of public danger.

Using the rules of construction of criminal legal sanctions, taking into account the doctrine of criminal offences and predictable formation within the framework of domestic criminal law of a two-member system of criminal acts, a system of adequate and harmonized sanctions has been developed, which should be taken as a basis in determining the criminal legal status of land torts (crime or criminal offense). It has been proved that the existing practice of exemption from criminal liability cannot be considered legitimate: in connection with the change of the situation (Article 48 of the Criminal Code of Ukraine) of the persons who committed the unauthorized occupation of the land plot, only on the grounds that the person is positively characterized by the place of residence and sincerely repented of the crime; in connection with the effective repentance and reconciliation of the guilty with the victim (articles 45, 46 of the Criminal Code of Ukraine) of the persons which committed the land crimes of an "environmental" character.

Key words: crimes in the field of land relations, lands, land plot, surface layer of lands, soil, unauthorized occupation, pollution, damage, illegal acquisition, ownerless usage.